

Hrvoje Volner

(Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište u Osijeku)

URBARIJALNE ŠUME ŽUPANIJE VIROVITIČKE: PRILOG POVIJESTI ZEMLJIŠNIH ZAJEDNICA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI DO 1919. GODINE

UDK 630:33(497.5 Slavonija)(091)

Pregledni rad

Primljeno: 28. 2. 2018.

Urbarijalne šume nastaju kao posljedica ukidanja feudalnih odnosa; bivši podložnici od nekadašnjih zemaljskih gospodara dobivaju određene šumske površine na korištenje u vlasništvu zemljišne zajednice. Segregacija se vršila posebno za pojedini pravni slučaj, a često je završavala nezadovoljstvom seljaka. Osim što analizira upravu županijskih oblasti nad urbarijalnim šumama, kao i materijalni položaj njihovih zaposlenika, rad analizira i pravno normiranje urbarijalnih općina, odnosno zemljišnih zajednica. Tržišna vrijednost urbarijalnih šuma ovisila je o njihovom racionalnom uzgoju, podjeli na određeni broj pravoužitnika, kao i o devastaciji kojoj su ove šume često bile izložene. U očima šumarske struke u Hrvatskoj ove šume su bile vrijednost koja se morala sačuvati kao nacionalni interes, a nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije traže reviziju segregacije kako bi se vlasničko stanje uskladilo sa socijalnom strukturom zemlje, odnosno stvarnim potrebama pravoužitnika, ali i svih stanovnika.

Ključne riječi: zemljišne zajednice, urbarijalne šume, glavnica, šumska prireda, hrast, bukva

1. Uređenje urbarijalnih općinskih šuma - zemljišne zajednice

Uređenje zemljišnih zajednica posljedica je pravnog odnosa nastalog uvođenjem građanskih prava u vjekovne odnose između kmetova (sada oslobođenika) i feudalnih gospodara. Činjenica da je odnose između jednih i drugih trebalo pravno normirati ukazuje na postojanje običaja koji su prethodili uspostavi građanskog društva. Prema zakonu o zemljišnim zajednicama, sva-

ka zajednica opunomoćenika koji su svoja prava temeljili na zakonu kojim se provodilo razrješenje urbarskih veza ili odnosa normiranih na temelju „krajiškog zakona“ (točnije § 17) skupno je uživala određena zemljišta. „Naročito se odnose ovi propisi na skupine ili zajednice, sastojale se one iz ovlaštenika bilo kojega staleža, plemića ili neplemića, ili bivših krajišnika, nazivale se one plemenitom, imovnom, urbarskom općinom, selom, mjestom (...)“. Odredbe zakona nisu se protezale na zemljišta koja su po svojoj pravnoj naravi potpadala pod vlasništvo slobodnih i kraljevskih gradova, trgovišta i drugih upravnih općina. Isto tako, nisu se protezala na one odnose koji nisu bili segregirani u smislu carskog patenta od 17. svibnja 1857. (segregacija šuma i pašnjaka), kao i na šume koje su pripadale krajiškim imovnim općinama, a još uvijek nisu bile podijeljene zajednicama ovlaštenika.¹

U zemlji čije je stanovništvo većinski bilo zaposleno u agraru, pitanje uređenja zemljišnih zajednica bilo je od iznimnog značaja. Šume zemljišnih zajednica, s nešto više od 265.000 jutara na prostoru Hrvatske i Slavonije, do raspada Austro-Ugarske Monarhije predstavljale su površine kojima će upravljati domaća šumarska struka – šumari zaposleni kod županijske uprave. Zemljišne zajednice nisu posjedovale samo šume; na prostoru Hrvatske i Slavonije 1894. raspolagale su i s nešto manje od 25.000 jutara oranica, oko 7.900 jutara livada, kao i s velikim površinama pašnjaka, od kojih su neki bili obrasli šumom.²

Prilog 1. Šume i pašnjaci zemljišnih zajednica prema iskazu iz gruntovnih knjiga 1894. godine

	pašnjaci		šume		broj posjeda
	jutara	čhv	jutara	čhv	
Ličko-krbavska županija	247979	1080	15427	972	157
Modruško-rijeka županija	95597	921	21960	770	241
Zagrebačka županija	62718	138	96738	1016	896
Varaždinska županija	13095	708	17627	752	473
Bjelovarska županija	44772	1305	15923	1117	547
Požeška županija	77268	226	51534	230	482
Virovitička županija	58884	1435	37619	527	301
Srijemska županija	84064	420	8931	245	179
Ukupno:	684380	1433	265762	829	3276

Izvor: *Šumarski list*, 4/1894., Osnova zakona ob uređenju zemljišnih zajednicah, 165.

¹ Gašo Vac, „Zemljišne zajednice, njihov postanak, razvoj i uređenje“, *Šumarski list* 4/1900, 219-220.

² „Osnova zakona ob uređenju zemljišnih zajednicah“, *Šumarski list* 4/1894, 136-179.

Zemljišnim zajednicama je trebalo biti namireno pravo bivšim podložnicima na bitne elemente njihove ekonomije: potreba za ogrjevom, građom u stambene i druge svrhe, ali i pašarenjem. Zemljišno uređenje je počelo još 1836., kada je izmjerena veličina selišta pojedinih podložnika, a u ovim radnjama su bili izlučeni zajednički objekti u vlasništvu urbarijalnih općina, sela, mjesta itd. i „tu leži postanak mnogih zemljišnih zajednica“. Ovim radnjama, kao i spomenutim patentom iz 1857. bilo je priznato „da je zajednička imovina postojala mnogo prije urbarskog uređenja i segregacije“ i uključivala je pravo na ispašu marve u vlastelinskim šumama. Stanjem nakon segregacije trebalo je osigurati da oslobođenici koriste pogodnosti koje su imali i do tada. „Gdje bivši podložnici po zakonu drvare iz šuma vlastelinskih, ima im se umjesto toga odcijepiti primjereni dio iz onoga ukupa istih šuma, koji im je prema zakonu do sada služio za drvarenje.“ Nastale površine uživatelji su smjeli koristiti na temelju šumsko-redarstvenih propisa koji su proizlazili iz „šumskog zakona“ od 3. prosinca 1852., koji je na prostoru civilne Hrvatske i Slavonije bio stavljen na snagu 1857., a u Vojnoj krajini 1860. godine.³ U smislu količina, zakon je propisao da se smije dodijeliti od pola jutra i ne više od 6 jutara (po 1.600 četvornih hvati), „prema okolnostima i više, a podnipošto preko 9 jutara“. Pri tome je trebalo paziti da se iz novonastalih šumskih površina članovi zemljišne zajednice mogu postojano snabdijevati drvetom.⁴

Smisao zakona o uređenju zemljišnih zajednica 1894. bio je da se problem egzistencije bivših podložnika uredi na temelju iskustava koja su imale druge europske zemlje. Mnoge su ukidale zajedničko vlasništvo: „U Englezkoj radilo se o tom već u 17. stoljeću“, a ovim primjerom „povelo se je imenito zakonodavstvo prusko“. Ovdje se u cilju racionalnog gospodarenja od 1770. podučavalo seljaka o blagodati privatnog vlasništva, a konačan pokušaj ukidanja zajedničkog vlasništva zakonom iz 1821. u Pruskoj je doveo do velikih šteta, koje su se kasnijim zakonima nastojale ublažiti. Za ovim primjerom vodile su se mnoge njemačke države; ipak, mnoge zemljišne zajednice su bile sačuvane, kao primjerice u južnoj Njemačkoj i u nekim „gorskim kantonima“ u Švicarskoj, a u Francuskoj su takve zemlje 1793. bile dodijeljene općinama. Ideja da bi zemljišne zajednice trebalo sačuvati, kako se to vidjelo u domaćem zakonu, proizlazila je iz iskustava koja su pokazala da „zajedničko uživanje“ nije „onako štetno, kako se prije mislilo“. Sloboda raspolaganja šumama, „pod uplivom ideja fiziokratskih i ideja francezke revolucije“, pokazala se štetnom. Pretvorila je šume u pustare, pogoršala klimu, smanjila plodnost tla,

³ Gašo Vac piše da se „šumski zakon“ u Vojnoj krajini počeo provoditi 1. prosinca 1858. Vidi: G. Vac, „Zemljišne zajednice, njihov postanak, razvoj i uređenje“, *Šumarski list* 9-10/1900, 503.

⁴ G. Vac, „Zemljišne zajednice, njihov postanak, razvoj i uređenje“, 226-229; Mira Kolar-Dimitrijević, „Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije od 1850. godine do Prvog svjetskog rata“, *Ekonomika i ekohistorija* 4 (2008), 73-75.

„u obće teško oštetila poljodielstvo, obrt i trgovinu“.⁵ Izvori pitke vode presušuju, dolazi do pojava nezapamćenih poplava, a smanjila se i plovnost rijeka zbog kojih su se veliki iznosi trošili za regulacije.

Domaći zakon je nastojao da se zemljišne zajednice pravno urede, ako bi kojim slučajem došlo do njihovih dioba, i prvenstveno su bile priznate kao grunтовni vlasnici. Prema svojoj formi, zemljišne zajednice nisu proizlazile iz rimskog prava, no nisu bile ni ekvivalentne korporacijama. Dobivaju korporativni ustroj, ali se u raspolaganju zajedničkim vlasništvom od njih razlikuju. Isto tako, one se nazivaju općinama, ali kada bi bile u vlasništvu političke općine onda ovlaštenici (ili članovi zemljišne zajednice) ne bi mogli raspolagati prihodom. Dio odnosa među članovima bio je uređen zakonskom osnovom, a ostalo je bilo prepušteno dogovoru uglavljenom prema statutu. „Norme dakle, što će jih sadržavati ovaj zakon, jedne su absolutne, a druge subsidiarne naravi.“ Članstvo u zajednici se vezalo za određene nekretnine, „bilo za dvorno mjesto bilo za selišni posjed, bilo za kuće“. Prema tome, zemljišna zajednica pripada određenim nekretninama u individualnom vlasništvu ili užitništvu. Ovlaštenik je morao biti član urbarijalne, katastarske itd. općine, a plemićke zajednice su mogle putem statuta zahtijevati da član bude i plemić. „Kad se odsvoji ovlaštena nekretnina, onda prelazi i ovlašteničtvo, jedino, otudjenje pojedine parcele nepovodi za sobom prielaz ovlašteničtva.“ Uživanje se moglo podijeliti, no mogućnost otuđenja se ograničila pravom prvokupa od strane zajednice. Statut zemljišne zajednice mogao je biti takav da se na određeno vrijeme dioba mogla potpuno isključiti. Ako statutom zajednica nije zabranila diobu, po zakonu o šumama dioba je bila moguća jedino na temelju dvotrećinske većine članova i dozvole Kraljevske zemaljske vlade, a ostale zemlje samo onda ako je to odlučila većina od dvije trećine članova.⁶

Akutan problem provođenja zakona na području šuma zemljišnih zajednica bilo je pomanjkanje stručnog osoblja. Šumski upravni kotari ili šumarije sastojali su se od 10.000 i više jutara šume, „često razbacane po jednome velikom području.“ Jedan šumar fizički nije bio u stanju pregledati svoj revir niti jedanput godišnje. Zbog toga se traži otvaranje lugarskih škola ili barem tečajeva do 6 mjeseci, koji su bili i jeftiniji. Poslovi oko pomlađivanja šuma, sječe, njege i slično ostajali su u zadatak lugarskom osoblju „koje je uz male iznimke neosposobljeno, a često i nepismeno“. Postavlja se pitanje o uređenju lugarske službe kod zemljišnih zajednica po uzoru na šumarije imovnih općina i državne šumarske uprave, i to ne samo za šume u bivšem Provincijalu. Općinske šume nisu mogle zadovoljiti potrebe, što zbog visokog nataliteta, što zbog izigravanja seljaka od strane plemstva tijekom segregacije. U revolucionarnoj klimi kraja Prvog svjetskog rata traži se obnova urbarijalnih

⁵ „Osnova zakona ob uredjenju zemljišnih zajednicah“, 169-170, 175.

⁶ „Osnova zakona ob uredjenju zemljišnih zajednicah“, 172-174.

parnica, tamo gdje je „narod t. j. selo i urbar. općina prikraćena“ da se razlika nadoknadi oduzimanjem od postojećih vlastelinskih šuma, „isto i s onim urbarijalnim općinama koje nisu segregacijom ništa dobile, kao i novonastalim naseljima“. Traži se i revizija podjele carskih šuma u krajini, kako bi se nadoknadio manjak onim imovnim općinama koje su kod prve raspodjele bile zakinite.⁷

Primjerice, proces segregacije na valpovačkom vlastelinstvu je uglavnom završio 1866., a bivši kmetovi na području kotara Donji Miholjac dobivaju između 8 i 9 % ukupne površine kotara, 7.671 jutro pašnjaka i 2.405 jutara šuma. Većinom su urbarijalne općine šume dobile u blizini sela, no sela Podgajci, Miholjački Poreč, Čamagajevci, Šljivoševci i Radikovci dobivaju šume u Šaptinovačkom lugu, udaljenom od 10 do 25 kilometara, površine koju se nije moglo kontrolirati. Na području kotara šume su bile sastavljene od pre zrele hrastovine, prema gospodarskoj osnovi hrastove je trebalo u određenim turnusima sjeći, dok je s ostalim drvetom trebalo namiriti potrebe članova za ogrjevom. Budući da je u razdoblju od 1873. do 1883. cijena hrastovini naglo porasla, već odavno prezreli hrastovi bili su posječeni. Nastaje „nepotrošiva šumska glavica od 600.000 forinti“, a na nastalim čistinama zasijan je žir, „tako da se sada sve obć. šume miholjačkog kotara sastoje od 20-30 god. mlade, većinom čiste hrastove sastojine“. Iako se radilo o hvalevrijednom unovčenju hrastova, nedostajalo je gorivog drveta, na koje je još trebalo dugo čekati. Od kamata na godišnjoj razini ova zemljišna zajednica je trošila 6.000 forinti na državni porez, 1.022 forinte općinskog nameta, 1.970 forinti na šumarsko i lugarsko osoblje, tako da je 16 do 20 sela u 20 urbarijalnih općina na kotaru ovisilo o 3-4 tisuće forinti čistog prihoda, iz kojih je trebalo osigurati minimum ogrjeva.⁸

Na kotaru Donji Miholjac 1895. vlasnici vlastelinstva Donji Miholjac i Valpovo, kao i posjednik knez Schamburg-Lippe, imali su 21.677 jutara šuma, 4.350 jutara pašnjaka, ali i 35.149 jutara lovišta, od kojih je 32.308 jutara bilo u zakupu. Državi su plaćali 20.077 forinti poreza, dok su općinskog nameta plaćali u iznosu od 455,09 forinti. Čisti katastarski prihod iznosio je 43.945,27 forinti, a troškove šumarske uprave na veleposjedničkim šumama izvještaj kraljevskog podžupana ne donosi. Budući da seljaci nisu imali dovoljno drveta za ogrjev u urbarijalnim šumama, koje su im bile dodijeljene, bili su ponovno usmjereni na opskrbu iz vlastelinovih šuma. Mnoge urbarijalne šume

⁷ „Izvjješće i zapisnik o izvanrednoj glavnoj skupštini hrv. slav. šumarskog društva“, *Šumarski list* 1-2/1919, 9-14. „U privremenim invalidskim lugarskim tečajevima, koji su trajali samo 3 mjeseca i gdje je bilo analfabeta, polučio je šumarnik brodske imovne općine g. O. pl. Agić kao učitelj, svaki puta vrlo dobre uspjehe.“, 10.

⁸ Gašo Vac, „Šume i šumsko gospodarenje u Doljno Miholjačkom kotaru“, *Šumarski list* 1/1898, 15-18.

bile su to samo na papiru, a mnoge su uslijed neracionalne sječe i onda nekontrolirane ispaše stoke bile pretvorene u šikare. Zbog stalne potrebe seljačkih masa za drvetom i šumskom privredom često će se javljati zahtjevi šumara za ukidanjem zemljišnih zajednica, ali i imovnih općina. Revizija segregacije bit će u pozadini zahtjeva za agrarnom reformom nakon Prvog svjetskog rata i propasti Austro-Ugarske Monarhije.⁹

Iz predaje o odnosu seljaka prema općinskim šumama govori nam Josip Sabo, čiji je otac Gjula zajedno sa svojim sumještanima kupio šumu u okolici sela Ljeskovica, nedaleko od Čaglina. Šuma je bila kupljena u međuratnom razdoblju na kredit i godinama se otplaćivala, a „vlasništvo je bilo upisano u Zagrebu“. Sumještani su svake godine smjeli izraditi 4 prostorna metra drveća. Drvo su morali složiti u dvije hrpe po dva metra, nakon čega bi se izrađen ogrjev dijelio ždrijebom „tko će koju hrpu voziti kući“. Mještane sela Jurkovac je nakon Drugog svjetskog rata neki nadlugar je nagovarao da svoju šumu posijeku i prodaju, pa da si za taj novac iskopaju dva bunara, koja su selu bila neophodna. Stariji seljaci su se tome protivili i na kraju je šumu oduzela država. Slično je i sa selom Šaptinovci, gdje su vjernici Starokatoličke crkve posjedovali vlastitu zemljišnu zajednicu, u prosjeku oko 200 jutara oranica i 200 jutara šume.¹⁰

2. Šumska upravna oblast nad urbarijalnim šumama Virovitičke županije do početka 20. stoljeća

Kao izvor za funkcioniranje urbarijalnih općina Virovitičke županije poslužili su nam izvještaji županije, koji su na godišnjoj razini sastavljani s ciljem informiranja županijskih zastupnika o radu županije. Izvještavaju o primjeni i provedbi zakona na svojem administrativnom području. Jasan je zaključak županijskog izvještaja iz 1888.: ako politička vlas ne će brinuti o implementaciji propisa koji idu u cilju unaprjeđenja gospodarstva, ako kotarske oblasti ne budu vršile pritisak u smislu „najstrožeg postupanja“ na određene općinske vlasti, ako se ne bude ostvarivala zakonitost, njihov posao i ugled bit će uzaludni, „ove naredbe će ostati jalove“.¹¹

Nad šumama zemljišnih zajednica bila je uspostavljena stručna vlast pod upravama županija (kraljevska županijska oblast), čija se nadležnost u egzekutivi (ili njezinoj interpretaciji) preklapala, ako ne i suprotstavljala politič-

⁹ G. Vac, „Šume i šumsko gospodarenje“, 21; „Uređenje vlasništva, gospodarstva i uprave sa šumama na području kraljevstva SHS, *Šumarski list* 9-10/1919, 287.

¹⁰ Kazivač Josip Sabo (1929), rođen u Ljeskovici, općina Čaglin.

¹¹ Izvješće kraljevskog podžupana o radu Županije Virovitičke 1. 1. - 31. 12. 1888., Osijek, 1889., 108 (u nastavku: Izvješće kraljevskog podžupana). Visoka naredba od 13. 7. 1888. broj 24825.

kim općinama. U nastojanju da se provedu interesi struke, sukob nadležnosti bit će stalno prisutan, a stvarnu upravnu vlast šumarski djelatnici, za trajanja uprave Zemaljske vlade i njezinih službi na području županija, neće nikada u potpunosti ostvariti – interes za sječom kvalitetnih stabala uvijek će imati potporu političkih vlasti. Šumama imovnih općina upravljao je Gospodarski ured Brodske imovne općine sa sjedištem u Vinkovcima, a nadzor, odredbe i provedbe gospodarenja bile su povjerene Kraljevskoj vladi – odjelu za unutarnje poslove. Šumama crkvenih dobara upravljali su za to postavljeni šumski upravitelji po Kraljevskoj zemaljskoj vladi. Radilo se o ljudima koji su za samostalno vođenje šumskog gospodarstva bili „aprobirani“, a koji su u velikoj većini i bili zaposleni na crkvenim posjedima. Oni crkveni posjedi koji takve upravitelje nisu imali nalazili su se u prekršaju, a kraljevska županijska oblast mogla je dotično crkveno šumsko dobro samo upozoriti na potrebu namještenja stručne radne snage, ne više od toga. Imovne općine su, kao i urbarijalne, predstavljale zajednički posjed stanovnika bivše Vojne krajine; s njima se također moralo potrajno gospodariti, a uživanje se dijelilo na bivše krajišnike.¹²

Crkvene šume su, prema mišljenju kraljevskog podžupana, kao izvjestitelja o radu županije i njezinih tijela tijekom godine, bile vlasništvo crkve „i predstavljaju obveznicu, od koje smije samo godišnji potrajni dohodak uživati povremeni dignator“. Treba napomenuti da je prethodni citat očito predstavljao izvjestiteljevo mišljenje, jer više nikada županija neće u izvještajima pisati o šumama vjerskih zajednica – one su bile i ostale što i jesu, eksteritorijalitet. Za gore izneseni stav izvjestitelja možemo reći da je naivan i izrečen u vjeri da će se u dogleđnom vremenu ovlasti zemaljskih vlasti proširivati. Iz kasnijih vremena, o crkvenim šumama se govori kao o šumama mrtve ruke, površinama kojima se veoma loše gospodari. „Njihovi uživaoci nastoje iz šuma izvući što veću korist, a malo ili ništa u šumsko gospodarstvo investirati.“ Privatne, šume veleposjednika, bile su u vlasništvu pojedinaca ili obitelji koje su sa svojim šumama postupale na temelju važećih zakona. Traže dozvolu za sječu, za prenamjenu zemljišta, dužni su obnavljati posječene površine, s dohocima raspolažu prema vlastitoj volji itd. Kao i kod crkvenih šumskih dobara, županijske vlasti, barem na području Virovitičke županije, mogle su samo konstatirati kako neka vlastela stručne poslove nad šumama ne vodi valjano.¹³

Nedostatak šumarskih stručnjaka krpao se uvozom stranih, „ali su potrebe za stručnim kadrom zbog velikih površina pod šumama bile velike“. Iako je gospodarsko-šumarska škola u Hrvatskoj postojala još od 1860., a od 1895. u Zagrebu i Šumarska akademija, državne šumarije nisu htjele zapošljavati kadrove koji su dolazili iz domaćih škola. Preferirale su stručnjake školovane

¹² Izvješće kraljevskog podžupana za 1888., 127-128.

¹³ Izvješće kraljevskog podžupana za 1888., 128; Izvješće kraljevskog podžupana za 1889., 120; Mayer, „Agrarna reforma i naše šume“, *Šumarski list* 1-2/1919, 49.

u Austriji, Mađarskoj ili Češkoj, „koji su rado dolazili u Hrvatsku jer su ovdje bili cijenjeni i dobro plaćeni“.¹⁴

Uprava urbarijalnih općinskih šuma u Virovitičkoj županiji rukovodila se odredbama šumarske znanosti kroz nadzor kraljevskog županijskog nadšumara, koji je bio nadređen općinskim šumarima i lugarima. Na području Virovitičke županije urbarijalne općine su 1889. bile raspodijeljene u osam šumarsko-upravnih kotareva: osječki, valpovački, donjomiholjački, slatinski, virovitički, našički, đakovački i semeljački. Lugari su imali veoma niska primanja; prema izvještaju iz 1888., na 148 lugara koji su tada radili dijelio se iznos od ukupno 8.104 forinti i 25 novčića ili 55 forinti godišnje po jednom lugu. Svota je bila nedovoljna da bi mogla pružiti jamstvo „da dotični svoju službu vrši na zadovoljstvo“. Prijedlog županijske oblasti bio je da se za urbarijalne općinske šume uvedu šumske čuvarije, da se više dotadašnjih lugarija spoje u jednu čuvariju. Predlagalo se uvođenje 49 čuvarija, za Valpovo bi ih se formiralo 8, Donji Miholjac 6, Đakovo 13, Našice 8, Slatinu 7, Viroviticu 7. Ako bi se rashodi za pojedinu čuvariju opteretili godišnje s prosječno 200 forinti, trošak bi iznosio 9.800 forinti, što je u odnosu na dotadašnji iznos značilo neznatno povećanje od 1.696 forinti: „ako se uzme u obzir, da će za tu plaću pouzdane čitanju i pisanju vješte osobe naći moći“, trošak bi bio opravdan.¹⁵

Varijabilnost šumskih površina zemljišnih zajednica proizlazila je iz činjenice da segregacija još uvijek nije bila sasvim dovršen proces. Tako 1896. nastaju općine Ivanbrieg, Radosavci i Miljevci Novi, pa je ukupni posjed zemljišnih zajednica bio povećan za 400 jutara. Osim navedenog, šumske površine su se povećavale i uključivanjem pašnjaka obraslih šumom u statistiku općinskih šuma. Podaci o površinama znaju varirati i za više od dvije tisuće jutara u razdoblju od 1896. i 1897. godine, a o tome sastavljač izvještaja ne daje nikakvo objašnjenje. Reorganizacijom šumarsko-tehničke službe provedenom 1896. urbarijalne šume su bile raspoređene u 9 kotarskih šumarskih uprava: Virovitica s površinom od oko 6.117 jutara, Slatina oko 11.998, Miholjac oko 3.255, Osijek oko 3.651, Đakovo oko 3.027, Semelci oko 4.388, Levanjska Varoš oko 2.019, Našice oko 3.986, Orahovica oko 2.295 jutara; ukupno 40.740 jutara i 219 čhv. Svaki šumarsko-upravni kotar zapošljavao je jednog kraljevskog kotarskog upravitelja. Isto tako, u kotarevima Virovitica i Slatina nadležnom šumaru je bio dodijeljen po jedan vježbenik, dok su šumarije u Miholjcu, Osijeku i Slatini dobile jednog nadlugara, a šumska uprava u Đakovu dva nadlugara, „od kojih je jedan u Drenju eksponiran“. Ukupna plaća šumarsko-tehničkog osoblja i kraljevskih nadlugara iste je godine iznosila 11.865 forinti, od kojih su urbarijalne općine doprinosile sa 7.753,12 forinte, dok se ostatak naplaćivao iz državnog budžeta u iznosu od 4.111,88 forinti. Na

¹⁴ M. Kolar-Dimitrijević, „Kratak osvrt“, 74-75.

¹⁵ Izvješće kraljevskog podžupana za 1888., 127-128.

teret urbarijalnih općina dolazile su i plaće lugara, koje su za 168 zaposlenih iznosile 10.557 forinti, pa su izdaci na ime plaća za šumarsko osoblje godišnje iznosili 22.422,98 forinti. Prema katastarskom jutru šumskog posjeda uprava je godišnje u prosjeku iznosila „mizernih 54,4 novčića“. Na području županije u šumskom gospodarstvu je bilo zaposleno 45 administrativno-tehničkih činovnika i 368 lugara. Godine 1898. šume na područja virovitičke županije zauzimale su površinu od 294.699 jutara ili 32 % ukupne županije. Na privatne je šume otpadalo 151.929 jutara, a na šume zemljišnih zajednica 42.771 jutro.¹⁶

Prema izvještaju za 1907. vidljive su još veće promjene u veličinama površina zemljišnih zajednica, a ovdje se kao razlog navodi uključivanje u šumske površine pašnjaka obraslih šumom. Šumske površine rastu na oko 46.147 jutara, od kojih u kotaru Đakovo 12.473, Donji Miholjac 2.772, Našice 10.130, Osijek 2.451, Slatina 12.204, Virovitica 6.117 jutara. Od ukupno 230 zemljišnih zajednica koje su postojale na području županije, za svega 49 je bila izrađena gospodarska osnova. Ako se uzme u obzir da je Odjel za unutarnje poslove 23. travnja 1903. naložio da se gospodarske osnove moraju sastaviti za sve urbarijalne općine, postaje jasno „da u pomanjkanju stručne radne snage, uređenje šumskog gospodarstva slabo napreduje.“ Izvještaj iz 1913. daje primjer kotara Slatine, gdje jedan šumar upravlja područjem veličine od 12.000 jutara „razbacanih po najudaljenijim kutovima kotara“. Iako je zadatak šumskih upravitelja bio težak, a potreba za kvalitetnim lugarskim osobljem velika, Kraljevska zemaljska vlada iste je godine obustavila sve poslove na sastavljanju gospodarskih osnova za urbarijalne općine. Od racionalnog se gospodarenja zbog financijskih i kadrovskih problema odustalo.¹⁷

Prihodi urbarijalnih općina su se vodili kroz sljedeće kategorije: uroda žira, kestena, šiške, paše, zakupa, kamata od šumskih glavnica, postotnog nameta i šumskih šteta. Za 1889. radilo se o ukupnom iznosu od 73.936,19 forinti. Tijekom godine je od ovog iznosa za porez i namete, plaće općinskih šumara i lugara, za nagrade od šumskih šteta (u iznosu od 30 % vrijednosti štete), uzgojne troškove itd. potrošeno bilo 43.064,95 forinti. Na strani prihoda urbarijalne su općine posjedovale višak od 30.871,24 forinte. „Razlika bi bila i veća da su se šumske štete pravilno utržile“; nadzor nad šumama bio je nedostatan, a štete su se iz godine u godinu gomilale. Tijekom 1888. u općinskim je

¹⁶ Izvješće kraljevskog podžupana za 1896., 23-24; Izvješće kraljevskog podžupana za 1897., 19-21; Ivan Galić, *Problemi agrarne politike u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1921), 3-4; Igor Karaman, „Privredni položaj Slavonije u Habsburškoj monarhiji pod nagodbenim sistemom (1868.-1918.)“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* 4 Slavonski Brod 1966., 330. citira statistiku iz 1895., po kojoj je na veleposjed u Virovitičkoj županiji otpadalo 265.104 jutra šume, u što je svakako uključen i šumski posjed vjerskih zajednica.

¹⁷ Izvješće kraljevskog podžupana za 1907., 23; Izvješće kraljevskog podžupana za 1913., 20, 25.

šumama bilo 3.167 slučajeva šteta, u vrijednosti od 13.609,62 forinte. Naplata je bila spora, do lipnja 1889. (kada je ovaj izvještaj podnesen) naplaćeno je bilo ukupno 2.486,36 forinti, a dug je iznosio 11.122,56 forinti. Sljedeće godine bilo je ukupno 9.658 slučajeva šumskih šteta, od kojih je raspravljeno bilo 8.438, dok je neriješeno ostalo 1.270 slučajeva. „Utjerano je i plaćeno“ 4.781 forinta, dok je dug ostao 10.794 forinte. Na urbarijalnom posjedu bilo je 2.830 prijavljenih šteta, od kojih je 2.369 razriješeno. Na privatnom posjedu je bilo 6.828 šteta, od kojih je razriješeno bilo 6.069. Na urbarijalnom posjedu je bila jedna šumska krađa, dok ih je na privatnom posjedu bilo 419. Štete su bile stalne, postojala je izreka kako još nitko zbog šumske štete nije bio obješen. Trgovci drvetom se žale „da im stanovništvo gotovu robu krade i prodaje raznim manjim drvotrčcima“, a županijska oblast zbog toga nastoji produkciju i izvoz robe iz šume staviti pod strogi nadzor.¹⁸

Zbog racionalnog privređivanja općinskih šuma županijska oblast je vršila nadzor nad upravom i rukovođenjem tekućih poslova općinskih poglavara. Ovdje su bili pronađeni veliki nedostaci u rukovanju blagajničkim poslovima urbarijalnih općinskih blagajni. Treba napomenuti da je bilo slučajeva da političke vlasti interniraju pojedinog šumara ako bi radio prema načelima potrajnog uzgoja, kada to interesima ne bi konveniralo. Oblasna vlast inzistira na pravilnom evidentiranju i uplatama pašarina i šumskih naknada za štete, „kako bi se ovi dobici ubrajali u općinske račune“. Godine 1907. izvještaj šumskog redarstva ukazuje na nedostatke ove djelatnosti, ali podvlači i kako prilike djelomično odgovaraju kadrovskom deficitu. Šumarsko je osoblje bilo slabo plaćeno, slabo opskrbljeno uobičajenim aprovizacijama, ali i neobrazovano: „(...) tko bi inteligentniji često za 20-30 K godišnje tu napornu službu hotio preuzeti?“. Od ukupnog broja lugara zaposlenih kod zemljišnih zajednica, četvrtina je imala lugarski ispit, a nepismenih je bilo preko polovice (čitanje i pisanje su bili uvjet za dobivanje ovakvog posla). Bilo je veoma važno ubrati pravomoćno dosuđene šumarske štete, a uspjeha u tome je bilo zbog nagrađivanja lugara postotkom od počinjene štete, ako bi prekršitelja pronašao.¹⁹

Godine 1899. urbarijalne su šume kroz vrijednost šumske glavnice vrijedile nominalno 2.131.994,91 forinte. O kojem se iznosu radi, možda je dovoljan podatak o zaduženju Virovitičke županije u neposrednom porezu koji se prikupljao svake godine, a iznosio je za istu godinu 1.244.037,18 forinti. Kamate na prihod od nepotrošive glavnice iznosile su 81.874,94 forinte. Od ovog prihoda stalna stavka rashoda bila je podmirenje šumskih šteta, koje su navedene godine iznosile 27.185,54 forinti, pa je čisti prihod iznosio 54.689,40

¹⁸ Izvješće kraljevskog podžupana za 1889., 129.

¹⁹ Izvješće kraljevskog podžupana za 1907., 29-31; „Izvješće i zapisnik o izvanrednoj glavnoj skupštini“, 15-16.

forinti. Godišnji prihodi urbarijalnih općina korišteni su za podmirenje zajedničkih godišnjih potreba koje su bile ustanovljene proračunom. Dio sredstava koristio se u svrhu povećanja šumske glavnice, za kupovinu novih šuma ili oranica, a ostatak se isplaćivao na ruke. Krajem 1900. urbarijalne općine su kod zemaljske blagajne čuvala glavnice u iznosu od 4.153.061 krunu, dok je u drugim novčanim zavodima stajao iznos od 401.462 krune. Čisti kamatni prihod iznosio je, po odbitku različitih rashoda, preko 122.880 kruna. U prihod se uračunavalo: kamate od šumske glavnice, žirovina, bukovicica i šiška, šumska paša, kamenolomi i kopanje zemlje, zakup urbarijalnih zemljišta, prihod od prodanih stabala, naknada od šumskih šteta, nameti, razni prihodi i ostatak u blagajni iz prethodne godine, prihod lovišta. Rashodi su distribuirani na: porez i općinski namet, plaće šumarskih tehničara, plaće općinskih lugara, 10 % nagrade od šumarskih šteta lugarima, pošumljavanje, ulaganje u javne zavode, režije, rashode od prethodne godine, zaostatke poreza i drugih daća, te razna davanja urbarijalnih općina bez šumskih šteta.²⁰

Preko 200.000 kruna glavnice posjedovale su 1900. urbarijalne općine u kotaru Đakovo: Gorjani (oko 205.339 kruna glavnice; 8.213,57 kruna prihoda i 1.178,54 krune rashoda; čisti predvidljivi prihod u iznosu od 7.035,03 kruna), Mrzović (oko 288.309 kruna glavnice; prihod 11.532,39; rashod 461,30; za raspodjelu 11.071,09), Semeljci (glavnica 200.914,75 kruna; prihod 8.036,59; rashod 321,46; dobit 7.715,13). U kotaru Đakovu bilo je 27 urbarijalnih općina s ukupnim iznosom šumske glavnice od 1.654.828,89 kruna. Kotar Našice, 27 urbarijalnih općina sa 716.895 kruna šumske glavnice. Kotar Donji Miholjac, 16 urbarijalnih općina s 989.714,45 kruna šumske glavnice. Kotar Osijek, 16 urbarijalnih općina s ukupno 515.293,46 kruna šumske glavnice. Kotar Slatina, 19 urbarijalnih općina s ukupno 569.266 kruna šumske glavnice. Kotar Virovitica, 8 urbarijalnih općina s ukupno 108.524,05 kruna šumske glavnice. Glavni redoviti prihod zemljišnih zajednica Virovitičke županije iznosio je 213.240,93 krune, dok je rashod iznosio 90.360,27 kruna. U 1907. prosječni prihod iznosio je 807.768 kruna, dohodak od glavnog redovitog prihoda 172.507 kruna, prihod od veleprodaje stabala iznosio je 295.946 kruna, od dosuđenih šumskih odšteta 51.042 kruna, kamata na šumsku glavicu iznosila je 170.099 kruna, dok je glavnica iznosila 4.111.307,17 kruna. Glavnica iz 1907. bila je viša za 164.519,65 kruna u odnosu na prethodnu godinu. Ovo je, prema izvještaju, bilo rezultat prodaja šuma, čiji je novac jednim dijelom bio priključen šumskoj glavnici. Osim navedenog iznosa, zemljišne zajednice su u ostalim novčarskim zavodima držale 510.526 kruna šumskih glavnica. U izvještaju za 1911. šumska glavnica je iznosila 4.710.684,85 krune i bila je uložena kod kraljevske zemaljske blagajne u Zagrebu. Koliko je koja zemljišna

²⁰ Izvješće kraljevskog podžupana za 1897., 30-33; Izvješće kraljevskog podžupana za 1899., 20, 47-48; Izvješće kraljevskog podžupana za 1900., 33-34.

zajednica posjedovala bilo je vidljivo iz računa koji je svakoj bio dostavljen, no u izvještaju županije više nije bio naveden.²¹

U organizaciji rada urbarijalnih šuma bila je i dodjela ogrjevne i građevne „kompetencije“, što je provodio upravni odbor županije. Ovo se provodilo na temelju mogućnosti pojedine urbarijalne općine da izađe u susret zahtjevu svojih članova, ali još značajnije, potrajnom uzgoju, koji je često bio diktiran i troškovima šumarske uprave. Za virovitički kotar je bilo odobreno 8.949 m³ ogrjevnog drveta, za slatinski 5.374, donjomiholjački 2.547, osječki 1.739, đakovački 11.953, našički 8.405; ukupno 38.967 m³ goriva i 173 m³ građevnog. Za 1907. izvještaj pokazuje probleme u opskrbi domaćeg stanovništva (ne uključujući užitnike) ogrjevom. Trgovina ogrjevom bila je dobra, pa su domaći vlastelini izvozili ogrjev, dužice i željezničke pragove. „Iako živimo u kraju u kojem ima dosta šuma, plaćamo po hvatu ogrjevnog drveta 26 kruna, u odnosu na prijašnje godine kad je cijena bila 16 do 18 kruna.“²²

Šumari smatraju da je od presudnog značaja za opstanak i profitabilnost urbarijalnih šuma prosvjeđivanje vlasnika, kontrola navika. Problem neracionalnog pašarenja, „posebice u šumama zemljišnih zajednica“, bio je sveopći. „Spomeneš li Ličaninu kozu, a šumaru kraš, kao da si barutanu vrgo u lagum.“ Isto tako, ako bi se koja površina proglasila branjevinom, okolna sela bi se digla u protest, a ako bi se određena površina održala kao branjevina, što je pretpostavljalo ulaganje znatnog truda šumara, ali i sredstava iz džepova seljaka, „to nisi sjegurao, da ćeš je i odgojiti, jer su najraznoličniji utjecaji prijetili, da će se branjevina davno prije reda za pašu otvoriti“. Zbog već naučene prakse, samo na području Zagrebačke županije bilo je 1919. oko 68 tisuća jutara zemlje koja se „niti ore, niti šumom uzgaja, već je pusta šikara s bujadi obrasla“. „Ili ste branjevinu grabom opkopali, plotom opleli, bodljikavom žicom omotali – sve jedno jest. Prva bude zatrpana, drugi sasječen i popaljen, treća ispresjecana, stupovi povaljani. Pokraj svega toga branjevina je ogrižena, popašena, trud i trošak bud uništen, bud znatno reduciran. A to je trošak.“ Zbog toga i ne čudi, da po osnutku južnoslavenske države, koja je kod mnogih predstavljala epohalni događaj, šumari zastupaju stajalište o potrebi jedinstvene šumarske organizacije, koja će biti u stanju nastupiti protiv interesa političkih vlasti, a u interesu opstanka šuma.²³

²¹ Izvješće kraljevskog podžupana za 1907., 25-26, 30-31; Izvješće kraljevskog podžupana za 1911., 31.

²² Izvješće kraljevskog podžupana za 1900., 25; Izvješće kraljevskog podžupana za 1907., 191-192.

²³ Vilim Dojković „O postupku pri izradbi novog šumskog zakona“, *Šumarski list* 1-2/1919, 18-20.

3. Urbarijalne šume u trgovini drvetom u Slavoniji do početka 20. stoljeća

Od druge polovice 19. st. investitori u austrijskom dijelu Monarhije ulaže značajna sredstva za izgradnju željeznica koje će more spojiti s trgovačkim središtima u Carevini. U Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih se godina 19. stoljeća pristupalo uređenju prometnih pravaca prema moru i prema zapadnim austrijskim zemljama, u pravcu već izgrađenih željezničkih mreža. Trebalo je rijeke Dravu i Savu učiniti plovnima. „Na Savi općili su već tada od Zemuna do Siska, za vrijeme visokog vodostaja i veliki brodovi, ali na Dravi dopiralo je parobrodarstvo jedva do Osijeka.“ Regulacija Drave bila je prioritet, uslijed otvaranja željeznice u Štajerskoj, ali i perspektivne linije iz Barcsa u Murakerestur radi veze sa željeznicom preko Velike Kaniže prema Budimpešti i preko Praguehova i Maribora u Štajersku, Korušku i dalje u Švicarsku. Drava je imala veliku važnost u izvozu drveta i poljskih plodina iz Slavonije u zapadne dijelove Monarhije i alpske zemlje izvan Carevine. Plan regulacije Drave trebao se realizirati u razdoblju od 1830. do 1845., no sporo se provodio, a nakon revolucije 1848. bio je potpuno zaustavljen. Radovi na regulaciji omogućit će u jesen 1862. redovnu plovidbu brodova „Dunavskog parobrodarskog društva“ i na Dravi, na kojoj su već 1890. mogli ploviti veliki brodovi Ugarskih državnih željeznica.²⁴

Pri određivanju ekonomske i prometne politike hrvatskih zemalja glavnu riječ su vodili austrijski i mađarski centri moći. Slavonski poduzetnici će od sredine 19. stoljeća perspektivni prometni pravac za svoje proizvode vidjeti u direktnom povezivanju sa sjevernim Jadranom, što će se pokazati dugotrajnim i često neostvarivim projektom. Posebni je slavonski odbor već 1856. izradio projekt željeznice Osijek – Zagreb – Rijeka, no privredu nije interesiralo ako će se ovdje raditi samo o povezivanju na odvojak kod Siska (prema Trstu i Beču). Prometni je deficit i tako negativno djelovao na podizanje „domaće izvozne trgovine“. Uspostavom nagodbenog režima čitav prostor dolazi pod utjecaj mađarske države, a do 1873. Rijeka će postati prva izvozna luka Cis-lajtanije. Začudo, ova pruga je produbila prometnu izolaciju slavonskog područja od glavne trgovinske magistrale ovog dijela Monarhije. Nastaje borba konkurentskih trgovačkih punktova Društva južnih željeznica, koje su preferirale svoj pravac prema Trstu, i Mađarskih državnih željeznica i Rijeke. Promet luke Rijeka u odnosu na luku Sisak, koja je bila pretovarna stanica za konkurentske artikle, kroz 15 će godina prijeći u korist Jadrana. „Borba se vodila za preuzimanje izvoza hrastovih bačvarskih dužica na sjeverni Jadran.“²⁵

²⁴ Nikola Atanasijev Plavšić, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju u prvih petdeset godina njenoga opstanka 1853.-1903.*, I (Osijek 1904), 64-66; I. Karaman, „Privredni položaj Slavonije“, 296-297; Zlata Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)* (Osijek, 1996), 85-86.

²⁵ I. Karaman, „Privredni položaj Slavonije“, 295, 297-298.

Za usporedbu, u kampanjama 1879./1880. iz Slavonije je bilo izvezeno oko 26 milijuna francuskih dužica, a naredne kampanje oko 22 milijuna dužica. Prema izvještaju prometnih zavoda, samo se 1881. iz Slavonije izvezlo razne bačvarske građe preko 276.000 metričkih centi brodovima i preko 30.000 metričkih centi željeznicom. S obzirom na stalne mogućnosti manipulacija stvarnom potražnjom, trgovačka komora predlaže izdavanje četverogodišnjih konzularnih izvješća o prodaji bačvarske građe u zemljama izvoza, „ali ista se ne bi smjela ograničiti samo na kakvoću, već bi imala priopćiti podatke o prodaji različitih vrsta dimenzija. Hrastovina će se u prvom valu eksploatacije koristiti prvenstveno kao sirovina za proizvodnju bavarske i francuske bačvarske građe. U sljedećim etapama će se razvijati različiti oblici prerade drveta, kao što je piljena građa, okrugli panjevi, tanin, a prema kraju 19. stoljeća prerađivačima će sve više postajati važna bukva kao sirovina potrebna u proizvodnji kemijskih produkata suhe destilacije. Do ove promjene u produkciji dolazi ponajprije zbog visoke cijene neobrađenog drveta i velike količine otpada koji nastaje kod proizvodnje bačvarske građe. Isključivo proizvodnjom dužica se 1881. više nitko nije bavio, „zato upotrebljavaju proizvođači svakako zgodan trup za duge, a ostali dio stabla prerađuju za raznu inu rezanu i tesanu građu“.²⁶

Iako je u Slavoniji šuma bilo u izobilju, a u procesu razvojačenja Vojne krajine od 1871. ogromni će kompleksi šuma imovnih općina biti stavljeni u opticaj, krah Bečke burze 1873. uvjetovao je da će se posavske šume prodavati i eksploatirati u manjem obimu negoli je to bilo u Provincijalu, sve do 1918. godine. Plan potrajnog uzgoja i eksploatacije šuma imovnih općina onemogućit će isplativost tvorničkog načina prerade, tako da će u Posavini drvna privreda biti temeljena na ručnom radu drvosječa. Šume u rukama plemstva, ali i zemljišnih zajednica u Podravini, naprotiv, veoma će se brzo eksploatirati primjenom suvremenih načina prerade i većim stupnjem produkcije. Budući da je šumama cijena stalno rasla, isplativa proizvodnja za krupni kapital bila je samo ona koja će se temeljiti na proizvodnom procesu koji nije stvarao previše otpadaka. Pri tome je bilo bolje ako su tvorničari posjedovali i vlastite šume, kao što je to bilo s tvrtkom Gutmann.²⁷

Uslijed slabo razvijenih slavonskih veleposjeda, nizak stupanj investicija u bilo kakve prerađivačke djelatnosti uzrokom je zaostajanja, a oskudna produkcija domaćih obrtnika „nije u punoj mjeri mogla poslužiti kao ozbiljan temelj za pokretanje industrijskih poduhvata“. Probleme predstavljaju nedo-

²⁶ Izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku podneseno Visokom Kraljevskom ugarskom ministru za poljodjelstvo, obrt i trgovinu u narodno-gospodarskom stanju Slavonije od konca godine 1881.. Osijek, 1882., 65, 68-69 (u nastavku: Izvještaj TOK Osijek).

²⁷ I. Karaman, „Privredni položaj Slavonije“, 329-330; Hrvoje Volner, „Drvna industrija Slavonije s posebnim osvrtom na obitelj Gutmann do 1918.“, *Historijski zbornik LXV/2* (2012), 466.

voljna akumulacija kapitala i nedostatak „okupljanja financijskih sredstava na način i u opsegu koji bi osiguravao domaćim snagama mogućnost aktivnog učestvovanja u investicionim zahvatima na različitim poljima kapitalističke ekonomike“. Obilje sirovine, s druge strane, uvjetovalo je potražnju stranih tržišta za proizvodima koji na domaćem tržištu nisu imali velikog značaja. Uz to, uprave plemićkih šuma poznavale su uglavnom mjesnu upotrebnu vrijednost hrastova, dok je stvarna tehnička i trgovačka vrijednost bila tolika da članovi Šumarskog društva 1883. konstatiraju kako se šume prodaju u besćenje. Orijaški hrastovi, stariji i od 160 godina, prodavali su se 1880. po cijeni od 20 i više forinti, pa je u odnosu prema vrijednosti zemljišnog kapitala i rente proizvodnja bila nerentabilna. Za usporedbu, cijene 1000 komada francuskih dužica (1000 komada monte 36"/1") varirale su od 150 forinti u siječnju 1881. do 183 forinte, koliko se postizalo u lipnju iste godine.²⁸

Iako područje Virovitičke županije prednjači u ukupnim ekonomskim odnosima hrvatsko-slavonskog prostora, napredak unutrašnje ekonomije bio je skroman. Godine 1889., primjerice, bilo je posječeno 2.117 jutara šume (od toga 150.000 m³ hrastovine), od koje je za potrebe domaćeg obrta preradeno 115 jutara ili 3.138 m³ različitog drveta za potrebe građevnog, stolarskog, tokarskog, kolarskog i bačvarskog obrta (ukupno 394 obrtničke radnje: 42 tesara, 98 stolara, 10 tokara, 152 kolara i 92 bačvara). Ostale količine išle su za izvoz, većinom kao bačvarska građa (francuska i njemačka), ali i preradene kao različite „planke, balvani, frize itd., a izvažani su i zdravi ne izrađeni trupci“. Prerada se vršila u samoj šumi ili u tvornicama koje su bile povezane industrijskim prugama, u Našicama (Sušine-Đurđenovac), Slatini i Belišću. Gotova se roba iz šuma izvozila kolima na dravsku obalu, na željezničke stanice na liniji Barcs-Pakrac i odvojak prema Slatini, ili na liniji Brod – Vinčinci – Dalj – Osijek, „od kuda se roba dalje otprema na svoje odredište“. Sječa se provodila na temelju gospodarske osnove, a radilo se o prezrelim stablima kojih je na ovom području još uvijek bilo dosta. Procjenjuje se da je na svakom jutru posječeno oko 40 stabala, ukupno 84.690 hrastovih, bukovih i drugih stabala, od kojih je kod urbarijalnih općina bila posječeno 12.095 hrastovih i 80 bukovih i drugih stabala, dok je na privatnom šumskom posjedu bilo posječeno 31.791 hrast i 40.724 bukve i drugih stabala ukupne vrijednosti

²⁸ I. Karaman, „Privredni položaj Slavonije“, 290-293, 299-300; Igor Karaman, „Industrijsko, obrtničko i poljoprivredno radništvo u građanskoj Slavoniji od revolucije 1848./1849. do Prvog svjetskog rata“, u: *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII.-XX. st.* (Osijek, 1997), 180-182; Izvješće kraljevskog podžupana za 1889., 129; vidi Roko Benić, „Iskorištavanje šuma na području slavonske Podravine“, *Zbornik Kombinata Belišće*, ur. Josip Roglič (Osijek, 1980), 128-132; vidi i Mirjana Gross, „O položaju plemstva u strukturi elite sjeverne Hrvatske potkraj 19. i na početku 20. stoljeća“, *Historijski zbornik* 31-32 (1978), 123-130; N. A. Plavšić, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, I, 86-87, 100; Fran Kesterčanek, „Bit pitanja o rentabilitetu šumarstva“, *Šumarski list* 2/1882; Izvještaj TOK Osijek za 1881., 65.

1.423.071 forintu. Na privatnom posjedu zarada je iznosila 1.152.240 forinti, od koje je svote na hrastovinu otpadalo 962.344 forinte.²⁹

Prodaja urbarijalno-općinskih šuma tijekom 10 godina bila je sljedeća: 1887. prodano je bilo stabala za 312.972 forinte; 1888. prodano je za 121.313 forinti; 1889. za 31.791 forintu; 1890. za 178.600 forinti; 1891. za 27.450 forinti; u godinama 1892. i 1893. nije se sjeklo; 1894. za 24.841 forintu; 1895. za 17.355 forinti; ukupno nešto više od 714.322 forinte. U godinama 1887. i 1888. započela je življa trgovina drvetom, i to naročito hrastovinom, podižu se radionice i pilane, a urbarijalne šume kojima je pristup bio bolji prodale su svoje sastojine. Kasnije, osim 1890., prodaja urbarijalnih šuma je stala zbog loših cijena drveta, posebno hrasta, „te je uslijed toga znatan imetak ušćuvan u današnjim općinskim hrasticima, koji se postepeno unovčuju“. Izvještaji o šumskim prodajama svjedoče o stalnim sječama; godine 1891., primjerice, s urbarijalnih će šumskih posjeda biti posječeno 2.667 hrastova ukupne vrijednosti 27.450 forinti, dok će s posjeda privatnih šumoposjednika biti posječeno 28.417 hrastovih i 123.173 bukovih stabala. Hrastovina je polučila cijenu od 1.184.750,90 forinti, dok su bukova stabla postigla cijenu nižu od 103.000 forinti. Valja podvući da su 1891. privatni posjednici sjekli oko 10 puta više hrastovine od urbarijalnih posjednika, iako im je posjed, prema izvještaju iz 1897., bio svega 3,5 puta veći. Privatne su šume često bile kvalitetnije i dostupnije trgovcima. Hrastovi kod urbarijalnih općina prodavali su se po cijeni od 10,29 forinti; urbarijalne općine kotara Đakovo prodavale su 2.681 hrast po cijeni od prosječno 9,90 forinti (godine 1889. postižu cijenu veću od 23 forinte). Cijene kod privatnih šumoposjednika iznosile su nešto više od 41 forinte. Trend nije uvijek bio isti, iako će privatnici uvijek posjeći više: 1896. godine 4,34 puta više od urbarijalnih šuma, a 1889. godine 2,63 puta više, i uvijek s ukupno većom vrijednošću u postignutoj prodajnoj cijeni. Komad hrastova drveta kod urbarijalnih šuma prodan je 1889. po prosječnoj cijeni nižoj od 22 forinte, dok je komad hrasta u šumama privatnih posjednika prodan prosječno po cijeni od 30 forinti. Osamdesetih godina 19. stoljeća moglo se čuti kod domaćih privatnih šumoposjednika (posebice vlastele) da su im bukove šume bezvrijedne. Ovo će se promijeniti kad bukva postane važnom sirovinom u procesu suhe destilacije drveta kemijske industrije koja će se podizati u Belišću. Baruni Gutmann su, prema izvještaju kraljevskog podžupana iz 1896., „prikupili“ veleposjede Orahovica i Voćin (koje procjenjuje na 46.000 jutara) sa šumama koje su do 350 metara nadmorske visine bile hrastove i grabove, a iznad toga bukove.³⁰

²⁹ Izvješće kraljevskog podžupana za 1889., 126-128.

³⁰ Izvješće kraljevskog podžupana za 1896., 27-28. U navedenoj godini urbarijalne su općine posjekle 1.613 hrastovih stabala, a privatni šumoposjednici 7.008. Općine kotara Virovitica prodale su 49 komada hrasta po cijeni od 18,38 forinti. Izvješće kraljevskog podžupana za 1889, 127; Izvješće kraljevskog podžupana za 1891., 17, 24; Izvješće kraljevskog podžupana

Prema izvještaju za 1897., pretežiti dio šumske površine Virovitičke županije otpadao je na hrastove šume (90.013 jutara), bukove (81.565) i mješovite šume (123.121 jutro). Od ukupnih površina, sastojine pogodne za sječū bile su: hrastove 31.605, bukove 62.913, a mješovite 40.480 jutara. Od 1870., kada je industrija s hrastovinom življe otpočela, posječeno je na području županije 58.408 jutara hrastovih, 9.022 jutra bukovih i 49.194 jutra mješovitih sastojina, s ukupnom vrijednošću hrastovine od 21.000.000 forinti, 791.219 forinti bukve i 1.848.839 forinti mješovitih sastojina, ukupne vrijednosti 23.640.058 forinti. „Iz ovoga jasno slijedi, da je hrastovina, uslijed njezine izvanredne upotrebljivosti, dosita isječena, dok je bukovina kao manje vrijedna pošteđena, jer je napokon i pristup teži u planine, gdje se danas krasne bukove sastojine nalaze.“³¹

Godine 1900. podaci o veleprodaji šuma zemljišnih zajednica i dalje ukazuju na velik interes kupaca pri šumskim dražbama. Prodano je 8.411 komada hrastova, za koje je početna cijena iznosila u prosjeku 22 forinte, dok je konačna cijena iznosila 30,52 forinte. Kakve su prilike bile na dražbama, nije nam poznato. Urbarijalna općina Kondrići prodavala je 130 komada hrastovih stabala, za koje je procijenjena vrijednost iznosila 10.078 forinti (ili 77,52 forinte po komadu). Licitacijom je postignuta cijena od 115,52 forinte. Urbarijalna općina Martin prodavala je 516 komada hrastovih stabala, za koje je procjena iznosila 4,95 forinti. Licitacijom je postignuta cijena od 8 forinti po komadu. Značajno je da su svuda postignute cijene veće od procijenjenih. Trgovci koji su sudjelovali na dražbama stabala zemljišnih zajednica Virovitičke županije bili su: Povischil i Kaiser iz Osijeka, Miško Juršić iz Golinaca, A. Otta i Medić iz Golinaca, Holz-Handels-Actien-Gesellschaft iz Beča, Izidor Rotschild iz Zagreba, L. Mavrić i A. Rock iz Kućanaca, I. Kohn i E. Graff iz Osijeka, Pajo Stokanović iz Slatine, A. Živković i Russ iz Donjeg Miholjca, Arnold Deutsch iz Virovitice, J. Bleier iz Ernestinova. Spominju se u 1899. trgovci iz Osijeka Stjepan Gröger, koji kupuje 954 stabla na manipulaciji Selce II; Samuel Berger, koji kupuje 1.142 komada stabala u Drenju; Izidor Frank i drug, koji kupuju stabla u Klokočevcima (738 komada) i u Sušinama (111 komada); kao i tvrtka Neuschloss iz Budimpešte, koja kupuje u Gornjim Bazijama 355 komada stabala. Svuda su licitacije u 1899. polučile preko 13 % veću cijenu od ponuđene, a 1900. cijene su bile veće za 32 % od procijenjenih, „koji se povoljni uspjeh pripisati ima jedino tomu, što je cijena bačvarske građe naglo poskočila“.³²

za 1897., 19. Na privatne šume otpada 151.929 jutara, a na šume zemljišnih zajednica 42.771 jutro. Fran Kesterčanek, „Razprava“, *Šumarski list* 4/1880, 180-181; Gust.[av] Pexider, „Šume i kemička industrija“, *Šumarski list* 3/1883.

³¹ Izvješće kraljevskog podžupana za 1897., 19.

³² Izvješće kraljevskog podžupana za 1900., 26-27; Izvješće kraljevskog podžupana za 1899., 41-42.

Kriza drvarske trgovine u Slavoniji, izazvana krizom u Njemačkoj i posvemašnjom stagnacijom građevinskog sektora u čitavoj Europi, pokazuje prodajne količine, kada se prodavalo jer se moralo. Prodano je bilo u vrijednosti od 6.791.565 kruna: Kraljevski ugarski šumski erar (ili državne šume) u vrijednosti od 1.804.530 kruna, Krajiška investicijska zaklada 1.464.464 kruna, Gradiška imovna općina 427.721 krunu, Brodska 1.775.145 kruna, Petrovaradinska 491.848 kruna, urbarijalne općine 73.032 kruna i privatnici prodaju stabala u vrijednosti od 749.825 kruna. Neprodane robe je kod Krajiške investicijske zaklade ostalo u vrijednosti od 994.319 kruna, kod državnih šuma, prema podacima kancelarije u Vinkovcima, ostalo je neprodane robe u vrijednosti 2.475.972 kruna, kod Brodske imovne općine u Vinkovcima nepredane robe je bilo u vrijednosti od 526.690 kruna. Urbarijalne općine u Slavoniji prodale su krizne 1901. malo više od 1 % ukupne prodajne vrijednosti šumske trgovine.³³

4. Vrijeme eksproprijacija: prijedlozi uređenja šumarske uprave 1919. godine

Na prvoj sjednici Šumarskog društva održanoj po raspadu Austro-Ugarske Monarhije postavljeno je pitanje primanja „bivših šumarskih činovnika stranih narodnosti u javnu šumarsku službu“ na prostoru Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Zapisničar nam je sačuvao mnijenje s kojim se slagao dio prisutnih na sjednici (nisu bili prisutni šumari iz Srijema i Podravine zbog prometnih prilika). Radilo se o stavu kako je društvo od svojeg osnutka namjeralo da se iz šumarske službe u Hrvatskoj odstrane šumari strane narodnosti „koji domaćim sinovima oduzimlju na taj način svakidani kruh“. „Borilo se najprije protiv njemačkih „Jägera“, tih pseudo šumara“, a njihova krivica je bila u tome „jer su gotovo svu našu javnost zaveli na stranputicu i loše mišljenje o šumarskoj struci i službi“. Uslijed lošeg političkog položaja, odnosno nedovoljnog upliva u odnose javne uprave, „sva mjesta u državnoj šumarskoj upravi“ okupirali su Mađari. Otpuštanja su započela i već početkom 1919. iz službe su bila otpuštena 33 državna šumara. Prema podacima kojima raspolažu članovi društva, u državnoj službi je bilo još 23 Mađara, a samo 14 Hrvata.³⁴

U vrijeme kada su agrarna reforma i pitanje nadjeljivanja šumom bili parolom prevrata, šumari predlažu da se, kod dijela zakona koji se tiče šuma, konzultiraju stručnjaci zaposleni kod privatnih, državnih, imovnih općina i zemaljske šumarske službe. Rješavanje ovog pitanja bilo je u javnosti ovih prostora određeno različitim stajalištima, koja su se uglavnom kretala u tri

³³ Izvještaj TOK Osijek za 1901., 39.

³⁴ „Izvješće i zapisnik o izvanrednoj glavnoj skupštini“, 5-6.

pravca: „komunistički, socijalni i kapitalistički ili razne smjerove, koji su nastali uslijed kombinacije ovih bitnih načela“. Kapitalistički smjer, u kojem su svi šumari bili odgojeni, predlagao je da se pravo vlasništva, „odnosno reforma šuma“, provede na principima „kupa i prodaje, kao jedino zakonitog sredstva za prijenos prava vlasništva“. Ovdje je glavnu ulogu igrao novac, država „nije mogla u tom pogledu mnogo učiniti, jer je i javno mišljenje bilo na strani kapitalističke grupe državljana, koji su uz veliko svoje bogatstvo mogli i javno mišljenje tako skretati na svoju stranu“. Ovaj smjer je i u prevratu imao odlučujuću riječ; uostalom, proizlazio je iz društvene konstrukcije svijesti, no bio je u suprotnosti s narodnim masama koje su minimalno ili nimalo participirale u rezultatima građanskog društva. Ovisno o socijalnoj stratifikaciji poslijeratnog društva Trojedne kraljevine, i sam kapitalistički smjer može se okarakterizirati „ekstremnim smjerom“, usporedivim s nasuprotnim težnjama komunističkog smjera. „Lahko je vladati, da 10% pučanstva bude zadovoljno, a 90% ne; teško je ali vladati tako, da pretežna većina naroda osjeća posljedice kulture i blagostanja.“³⁵

Srednji smjer bio je smjer „socijalne reforme“, koji je predlagao raspodjelu šumskog i drugog produktivnog zemljišta osobama koje bi od tih parcela živjele. Pojedinaac bi bio uvjetni vlasnik, jer površine ne bi smio otuđivati. Seljačke šume bi se arondirale prema potrebama seljaka, šume zemljišnih zajednica bi se povećale na teret vlastelinskih i crkvenih šuma, a šume imovinskih općina na teret državnih. Važnost šuma se u dijelu struke poistovjećuje s idejama nacionalnih interesa, vrijednost šume postaje ekvivalentna skrbi koju bi pružila struka u rukama države, kao općenitost direktno suprotstavljena ciljevima privatnih vlasnika. „Šuma nije objekt spekulacije, nego je objekat od velike i stalne vrijednosti, kojemu vrijednost konstantno, ali stalno raste“. U slijedećem nizu hipostaziranja, cjelina naroda kao država „ima prava i interesa tražiti da se sa zemljištem u državi, koje se ne može teritorijalno proširiti, bez obzira na vlasnika, gospodari tako, kako bi se od njega polučio najveći mogući prihod“. Navodi primjer prodaje „najljepše šume kneza Shamburg-Lippea na desetke tisuće jutara, sastojeće se od najljepših mladih šuma, po špekulantima od reda posječene, a tlo pretvoreno u močvaru, na golemu štetu sadanje i buduće generacije“. Velika su očekivanja polagana u buduću organizaciju šumskog gospodarstva, „znamo (kako su, op. a.) za mađarsko-njemačke vlade kod nas mnoge (...) šume u kratkom vremenu kao loš groš promijenile više vlasnika, a svaki se novi (...) nastojao iz šume obogatiti“. Dok kod nekih stavova u raspravama o uređenju šumskog vlasništva čitamo o proširenju pravoužitničkih prava na sve državljane (gdje bi šume zemljišnih zajednica i imo-

³⁵ „Izvjješće i zapisnik o izvanrednoj glavnoj skupštini“, 14-15; Mayer, „Agrarna reforma i naše šume“, 44-46; Srećko Majer, „Reorganizacija šumarstva“, *Šumarski list* 1-2/1919, 27.

vinskih općina faktički postale općinske šume), drugdje se protežira potpuno podržavljenje šuma u svrhu racionalnog gospodarenja.³⁶

Šume novostvorene države protezale su se na 94.250 km² (od ukupno 257.000 km²) teritorija. Prema procjeni drveta iz 1917. šume su vrijedile oko 6,2 milijarde kruna, a navedena je vrijednost „mogla ostati kao prosjek za budućih 10 godina“. Čisti godišnji prihod, „uvaživ okolnost, da su mnoge od tih šuma jošte nepristupačne, a mnoge za sječu neprikladne“, procjenjivao se na oko 111 milijuna kruna. Obrtna vrijednost šumskog gospodarstva prema procjeni kretala bi se oko 1 do 2 milijarde kruna. Šume shvaćaju kao poslodavca kadrog zaposliti stotine tisuća državljana, „dočim vlasniku tek jedva i do 1 posto od vrijednosti“ dodijeliti. „Pošto ali taj poslodavac mora bezuslovno do skrajnosti pošten biti, a u ni jednom slučaju“ ne smije zloupotrebljavati radnu snagu „kao glavni faktor proizvodnje, to može kao poslodavac isključivo samo država doći u obzir“. Na drugim mjestima se većinom govori o potrebi jakog državnog nadzora nad šumama kako bi se sačuvale, ovdje se zagovara proširenje prerogativa, koje država uvijek može imati nad gospodarstvom, i na privredu. Srećko Majer predlaže da se državna uprava nad šumskim veleposjedima uspostavi otkupom ili oduzimanjem, ovisno o financijskim sredstvima. Općinske šume i šume malih privatnika ne bi mijenjale vlasnike. „Iskustvo je pokazalo, da općinske šume izvršuju svoju funkciju samo onda, ako su one vlasnost što manje općine ili sela, a ne od više sela ili općina.“ Stav, koji onodobnim šumarima nikako nije mogao biti prihvatljiv (jer je u konačnici mogao značiti i poskupljenje šumske uprave), objašnjava uzrečicom, tada živom u narodu, „svačije je ničije“. Smatra da se među pravoužitnicima nije razvila solidarnost pri zaštiti i unaprjeđenju zajedničkih interesa, a razbijanjem organizacija kao što su imovne općine stvorile bi se selske šume. Ne daje nikakvu garanciju za opstanak takvih šuma po novim vlasnicima, osim državne uprave nad njima.³⁷

Prema pravilniku o službenom djelokrugu državne šumarske direkcije, u koji imamo uvid u trećem broju *Šumarskog lista* iz 1919., šumarska direkcija bila je podijeljena na odsjeke; između ostalih, odsjek za upravu državnim šumama, za imovne općine, kao i odsjek za političku šumsku upravu. U potonji odsjek bile su uključene zemljišne zajednice, pod nazivom Uprava i nadzor šuma zemljišnih zajednica, te šuma i drvljem obraslih pašnjaka u smislu zakona od 26. marta 1894. godine. Privatni šumoposjednici morali su dozvoliti nadzor šumarske direkcije, a sječu šuma smjeli su poduzeti samo na temelju dozvole direkcije, koja ovo čini na temelju šumarsko-gospodarskih planova ili uvidom na licu mjesta. Obavezuje ih se da šumarske poslove na njihovim posjedima vrše stručne osobe i o tom su namještenju morali izvijestiti

³⁶ Mayer, „Agrarna reforma i naše šume“, 47-48.

³⁷ S. Majer, „Reorganizacija šumarstva“, 28-29, 51.

direkciju. Kod Državne šumarske uprave ukidaju se Šumarsko ravnateljstvo u Zagrebu, Nadšumarski ured u Vinkovcima, te Šumarski ured na Sušaku. Svi poslovi koji su spadali u domenu ovih ureda prenose se na Šumarsku direkciju u Zagrebu itd. Uprava imovnih općina se nije mijenjala, svu upravnu korespondenciju potpisuju predsjednici imovnih općina i šefovi Gospodarstvenih ureda, te ih izravno otpremaju upravnim oblastima i uredima. Poslove Odjela za unutarnje poslove u sektoru imovinskih općina preuzima Ministarstvo za šume i rude, odnosno Državna šumarska direkcija u Zagrebu. Šumarsko tehničko osoblje zadržava svoje dužnosti u smislu postojećih zakona o uređenju šumarsko-tehničke službe kod političke uprave i županijskih oblasti, s dodatkom da su u svom stručnom djelovanju podčinjeni Šumarskoj direkciji u Zagrebu. Činovnici i službenici koji spadaju u domenu Šumarske direkcije bili su raspodijeljeni u plaćevne razrede od petog do desetog razreda.³⁸

Prijedlozi ekonomske struke po pitanju uređenja šumarske uprave idu prema zahtjevu za centralizacijom uprave svih šuma, a i šumari o ovome govore kao o vrijednosti većoj od *samog zlata*. Ovime bi se, kroz hijerarhiju postavljenu od države prema dolje, svi partikularni interesi (interesi zemljišnih zajednica, imovnih općina, veleposjedničkih šuma itd.) podredili stručnim razlozima. Na taj način bi se, vjerovalo se, osigurala logika šumarske struke, racionalno gospodarenje, a centralizacija se predlagala i zbog rascjepkane i skupe šumarske uprave. Uz navedeno, projekt agrarne reforme stvarat će dodatni pritisak na budžet zemljoradničkih masa jer je eksproprijaciju veleposjedničkih šuma trebalo platiti. „Protiv podržavljenju uprave ne može biti prigovora niti s finacijalnih razloga, pošto se oni izdaci, što ih danas plaćaju za svoju stručnu upravu zem. zajednice, imovne općine, gradovi, vlastelinstva mogu vrlo lahko kao odštetna tangenta uplaćivati u državnu blagajnu.“³⁹

Eksproprijacija koja se provodila na temelju normiranja Ministarstva socijalne politike polazila je od pretpostavke da svakoj zemljoradničkoj obitelji treba dati onoliko obradive zemlje koliko je seljak zajedno sa svojom obitelji može obraditi i u tu svrhu eksproprijaju se fideikomisiona dobra i drugi veliki posjedi. Odšteta bivšim vlasnicima, njezina visina i način otplate trebao se odrediti naknadno. Svi veći šumski kompleksi prelaze u državno vlasništvo, a seljaci bi u njima imali pravo tradicionalnih privrednih i gospodarskih djelatnosti. Manji šumski posjedi su, prema tumačenju ministra Vitomira Koraća, bili oni koji su mogli podmiriti potrebu za drvetom jednog kućanstva. Prethodne odredbe ministarskog savjeta za pripremu agrarne reforme predviđale su i reviziju segregacije, tamo gdje su bivši podložnici bili oštećeni. Šume ze-

³⁸ „Pravilnik o službenom djelokrugu državne šumarske direkcije“, *Šumarski list* 3-4/1919, 123-127, 130-131.

³⁹ V.[ilim] Dojković, „Nova država i naše šume“ (sažetak članka objavljenog u *Jugoslavenskom Lloyd*u br. 64-66), *Šumarski list* 7-8/1919, 252.

mljišnih zajednica će kod ustrojstva Ministarstva šuma i rudnika potpasti pod Odjeljenje za komunalne i privatne šume. Odjeljenje je imalo zadatak brige o racionalnom uzgoju i eksploataciji svih nedržavnih šuma, naročito tamo gdje su one imale posebnu funkciju u obrani od vjetrova, naglog otjecanja vode, erozije tla, vododerina i poplava i gdje se radi o močvarnom zemljištu.⁴⁰

5. Zaključak

Urbarijalne šume su trebale namiriti potrebe bivših podložnika (kmetova) u drvetu za ogrjev i građu, ali i omogućiti im postojanu pašu, žirenje svinja i druge elemente seljačke ekonomije u šumama. Segregacijom izlučene površine potpadaju pod zemljišne zajednice, koje su formalno bile korporacije, s razlikom u raspolaganju zajedničkim vlasništvom. Ovakav je tip vlasništva nad šumama bio poznat i u zapadnoj Europi; nastaje nakon ukidanja feudalnih odnosa, ali se dalje dijeli na privatni posjed. U vrijeme kada se slični procesi odvijaju i u našim krajevima, šumarska struka u Hrvatskoj raspolaže s iskustvima koja su je upućivala na potrebu očuvanja zajedničkog vlasništva. Slobodno raspolaganje šumama dovodi do pretjeranog iskorištavanja, koje šume pretvara u pustare, narušava se klima, smanjuje plodnost tla, izvori pitke vode nestaju, česte su bujične poplave, smanjuje se plavnost rijeka, što dovodi do velikih troškova za njihovo reguliranje.

Članstvo u zemljišnoj zajednici bilo je vezano za određene nekretnine, „dvorno mjesto“, selišni posjed, kuću. Zemljišne zajednice pravno su normirane pozitivnim aktom, ali i uređene na temelju statuta. Statutom se moglo ograničiti njihovo slobodno razdjeljivanje, a ako bi se radilo o šumi onda je, uz dvotrećinsku većinu članova, šuma mogla biti otuđena tek uz dopuštenje Zemaljske vlade. Zemljišna je zajednica pri svim kupoprodajama zadržala pravo prvokupa. Pri raspodjeli urbarijalnih šuma seljaci su obično prolazili lošije, odnosno dobivali bi više manjih rascjepkanih parcela, koje je bilo teško kontrolirati. Zbog toga je šumarska uprava nad njima bila nedostatna, a zbog velikog teritorija i skupa. Često je pojedini šumar vodio brigu o površini od 10.000 jutara, a nastojanja Zemaljske vlade da sve urbarijalne šume dobiju gospodarsku osnovu u prvom će desetljeću 20. stoljeća biti napuštena. Na području Virovitičke županije urbarijalne općine su 1889. bile raspodijeljene u osam šumarsko-upravnih kotareva: osječki, valpovački, donjomiholjački, slatinski, virovitički, našički, đakovački i semeljački. Zaposleno je osoblje veoma često bilo nepismeno, a svakako nedovoljno plaćeno da povjereni posao obavlja na zadovoljavajući način. Prema katastarskom jutru šumskog posjeda uprava je godišnje u prosjeku iznosila „mizernih 54,4 novčića“. Od ukup-

⁴⁰ „Prethodne odredbe ministarskog savjeta za pripremu agrarne reforme“, *Šumarski list* 3-4/1919, 133-135; „Naredba o ustroju ministarstva šuma i rudnika“, *Šumarski list* 3-4/1919, 141.

nog broja lugara zaposlenih kod zemljišnih zajednica u Hrvatskoj i Slavoniji 1919., četvrtina je imala lugarski ispit, a nepismenih je bilo preko polovice.

Prihodi urbarijalnih općina dolazili su od uroda žira, kestena, šiške, paše, zakupa, kamata od šumskih glavnica, postotnog nameta i šumskih šteta. Rashodi su odlazili na porez i namete, plaće općinskih šumara i lugara, za nagrade od šumskih šteta, uzgojne troškove itd. Stalna stavka smanjenja prihoda dolazila je od nepravilno naplaćenih šumskih šteta, a ovo je seljacima često bio jedini način da iskoriste slabu kontrolu nad njihovim šumama. Šumske štete nisu bile drugo nego neprijavljene krađe, kojih, u usporedbi s privatnim šumama, nije bilo. Godine 1889. na urbarijalnom je šumskom posjedu bila jedna krađa, dok ih je u privatnim šumama bilo 419. Stvarni prihod šuma zemljišnih zajednica računao se kroz kamatu od nepotrošive glavnice, koja je 1899. iznosila od 3,8 %, a 1900. godine 2,69 %.

Zbog stalnog rasta cijene šumama do 1881. isključiva proizvodnja bačvarske građe bit će napuštena. Ovakav tip prerade postupno će prelaziti u tvorničke objekte, za razliku od dotadašnje izrade na licu mjesta. Razvijaju se različiti oblici prerade drveta, kao što su piljena građa, okrugli panjevi, tanin, a prema kraju 19. stoljeća prerađivačima će sve više postajati važna bukva, kao sirovina potrebna u proizvodnji kemijskih produkata suhe destilacije. Promjene cijena drvetu na stranom tržištu domaći su šumoposjednici dočekali nespremno, a šumarska struka kritizira rasipništvo privatnih vlasnika, koji su često poznavali samo lokalnu upotrebnu vrijednost hrastovine. Ukazuju na nerentabilnost prodajne cijene stoljetnih hrastova s obzirom na vrijednost zemljišnog kapitala i rente, jer stvarne potražnje za proizvodima drvne industrije na domaćem tržištu nije bilo.

Podaci koje pratimo u izvještajima o radu županijskih upravnih tijela često ukazuju na nemogućnost provedbe zakona. Zemaljska vlada pokušava uspostaviti nadzor nad šumama privatnika, a isto je vidljivo i prema crkvenim šumama. Sve se na kraju svodi na savjetodavnu ulogu, ali i uvjerenje da će privatnici (uključujući i crkvu) šume uništiti. Uspostava južnoslavenske države nakon Prvog svjetskog rata dat će prostora različitim idejama o načinu raspolaganja šumama. Traži se stručna autonomija u svim poslovima vezanim za šume i proširenje pravoužitničkih prava na sve građane. Šume trebaju postati državnim vlasništvom, bivše vlasnike je trebalo isplatiti, a novac je za ovo trebalo namaknuti stavljanjem šumskog bogatstva u opticaj zapošljavanjem i uključivanjem različitih privrednih sektora u šumsko gospodarstvo.

Summary

URBARIAL FORESTS OF THE VIROVITICA COUNTY, A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF LAND COMMUNITIES IN CROATIA AND SLAVONIA UNTIL 1919

Urbarial forests occurred as a result of the abolition of feudal relationships; former vassals were granted the right to use the land of certain wooded areas owned by the land communities from their former lords. The segregation was carried out separately for each legal case and it often caused discontent among the peasants. This paper analyzes the management of urbarial forests in certain areas of the county as well as the financial status of their employees; it also analyzes the legal regulations of the urbarial municipalities, i.e. the land communities. The market value of urbarial forests depended on their rational cultivation, on the number of members to whom the forests were assigned and on the devastation to which these forests had been exposed. From the standpoint of the forestry profession in Croatia, these forests had to be preserved as a value of national interest, and after the breakup of the Austro-Hungarian Monarchy, a revision of the segregation was claimed in order to bring ownership into line with the social structure of the nation, that is, with the real needs of the beneficiaries as well as of all inhabitants.

Keywords: land communities, urbarial forests, principal, forest economy, oak, beech

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt autora:

doc. dr. sc. Hrvoje Volner

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište u Osijeku,

Cara Hadrijana 10d, 31000 Osijek

e-mail: hvolner@gmail.com